

Милан Војновић

докторанд

Црквене прилике у „земљи“ Дрине

Сажетак: Једно од најтежих питања из историје средњовековне *земље* Дрине, тачније Горњег Подриња, јесте питање црквене организације на овом простору. Главни проблем за истраживаче представља недостатак извора. Сасвим је сигурно да земља Дрина није имала јединствену епископију на свом простору као што је то био случај са многим другим територијано-управним јединицама у средњовековној Србији. Зато је простор Горњег Подриња био под јурисдикциом неке од суседних епископија. Поред православних цркава рад се бави и проблемом римокатоличких цркава као и „цркве босанске“ на овом простору у средњем веку. Турским освајањем долази и до промене верске структуре. Полако нестаје „црква босанска“, а долази и до насељавања муслиманског становништва као и до преобраћања хришћанског становништва у ислам.

Кључне речи: Црква, земља, Дрина, средњи век, крстјани, епископије, митрополија.

На простору Горњег Подриња простира се средњовековна територијално-управна јединица (*земља*) која је носила назив Дрина. *Земљу* Дрину су чиниле следеће жупе: Дрина, Дринаљево, Гобза, Бистрица, Горажде, Прибуд и Пива. Главни проблем за истраживаче црквене организације овог простора представља недостатак извора. Није сачувана ниједна повеља о даровањуседа манастирима или епископијама у којој се помињу насеља неке жупе са простора *земље* Дрине. Знамо да се црквена организација често поклапала са територијално-управном организацијом, али то није био случај за *земљу* Дрину. Она није имала своју епископију што значи да је тај простор био под јурисдикциом неке од суседних епископија. Непостојање црквене организације може да указује и на непостојање управне организације ове *земље*.¹

Након оснивања Српске архиепископије (1219) са средиштем у цркви Св. Спаса у Жичи, Српска црква је имала следеће епископије: Зетску, Рашку, Хвостанску, Хумску, Топличку, Будимљанску, Дабарску, Моравичку, Призренску и Липљанску. Западно, тачније југозападно од *земље* Дрине, била је Хумска епископија са средиштем у цркви Св. Богородице у Стону, јужно је била Зетска епископија са средиштем у цркви Св. Арханђела Михаила, источно је била Дабарска епископија са центром у цркви Св. Николе у Бањи, а југоисточно се налазила Будимљанска епископија у цркви Св. Ђорђа.² Постоји могућност да је простор *земље* Дрине као јурисдикционо подручје био подељен између околних епископија; вероватно Хумске и Дабарске које су биле најближе.

¹ Дрина по свој прилици није функционисала као *земља* у управном погледу пре 1448/49. године када се први пут помиње у титулатури херцега Стефана — М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, у: Дрина, Београд 2005, 56–58; М. Војновић, *Границе и жупе „земље“ Дрине*, Браничевски гласник 9 (2014) — (у штампи); О *земљи* као територијално-управној јединици видети: С. Мишић, *Земља у држави Неманића*, Годишњак за друштвену историју IV/2–3 (1997), 133–134, 146.

² М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 17–33.

Године 1252. земљотрес је нанео велике штете Стону и катедралној цркви Пресвете Богородице. Након тога дошло је до премештања средишта Хумске епископије из Богородице Стонске у манастир Светих Апостола Петра и Павла у Лиму, код Бијелог Поља. Тада је сигурно област око манастира дошла под духовну власт хумског епископа. Међутим, манастир Св. Петар и Павла су 1254. године опљачкали Бугари и том приликом однели манастирску хрисовуљу у којој су били уписани сви црквени поседи. Краљ Урош I је издао нову хрисовуљу у којој су утврђени поседи Св. Петра у Лиму и Пресвете Богородице у Стону. Ове цркве су представљале центре два метоха Хумске епископије што наравно не значи да је простор између њих (део земље Дрине) такође био у духовној власти хумског епископа.³ Политичке прилике нису дозвољавале нормализацију односа на простору Хумске епископије. Почетком XIV века поред грађанског рата у Србији, водили су се чести сукоби са породицом Шубић. У тим сукобима свакако су настрадали поседи Хумске епископије. Међутим, губитком већег дела Хума 1326. године, и продајом Стонског Рата 1333. Дубровчанима, престали су разлози за постојање ове епископије, па је она убрзо после тога укинута.⁴

Духовна власт дабарског епископа обухватала је засигурно доњи ток Лима где је било и средиште епископије, а према С. Мишићу вероватно и део Средњег Подриња. Немамо података у изворима који би везали власт дабарског епископа за Горње Подриње. Јужно од Дабарске налазила се Будимљанска епископија. Граница је по свој прилици била код жупе Љубовиће која је била у Дабарској епископији.⁵

У Светостефанској хрисовуљи краљ Милутин је будимљанском епископу за села у Будимљи и Плаву, која је приложио Св. Стефану, а која су била у „духовној области епископа будимљанског“, дао жупе Гацко и Пиву да бере бир.⁶ Пошто је краљ Милутин придодao Будимљанском епископу поменуте жупе, то значи да оне пре тога нису биле под његовом духовном влашћу. Гацко и Пива су највероватније биле део Хумске епископије јер су јој географски најближе. Са друге стране Комарница је могла бити у саставу Будимљанске епископије од њеног оснивања.⁷

Након слома Николе Алтомановића 1373. године долази и до померања граница на овом простору које су свакако утицале на црквену организацију. Земља Дрина нашла се тада у оквирима средњовековне босанске државе. Још од оснивања Српске аутокефалне цркве уведено је начело да се духовна јурисдикција новоосноване архиепископије (касније патријаршије) простире у оквирима граница тадашње српске државе. Ово начело поштовало се све док је постојала јединствена српска држава под влашћу династије Немањића (1371). Након тога на јединственој државној територији створене су самосталне области, а поједине територије доспеле су под власт суседних држава.⁸

³ Исто, 38–40; Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, лейописи, шийници, поменици, зайси и др.*, Споменик СКА 3 (1890), 8–11.

⁴ М. Благојевић, *Захумско-херцеговачка епископија и митрополија — од оснивања до краја XIX века*, Београд 2009, 32–37; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996, 129.

⁵ М. Јанковић, *Епископије и митрополије*, 156; С. Мишић, *Територијално-ујравна организација Полиња (12–14. век)*, у: Студије о средњовековном Полимљу, Ниш 2012, 45.

⁶ Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, Споменик СКА 4 (1890), 4–5; М. Копривица, *Појови и јиројови Српске цркве у средњем веку*, Ниш 2012, 136; Бир је даждина коју су плаћали верници Цркви. Обично је плаћана у пољопривредним производима, житу, јагњегим кожама, сиру, итд., а касније и у новцу; видети: Бир, у: ЛССВ, 47–48 (М. Јанковић).

⁷ С. Мишић, *Територијално-ујравна организација Полиња*, 45.

⁸ С. Ђирковић, *Православна српска црква у средњовековној српској држави*, у: Споменица о 750-годишњици аутокефалности, Београд 1969, 35–51; М. Благојевић, *Захумско-херцеговачка епископија и митрополија*, 45.

Последњи епископ дабарски поменут у изворима био је Никола III, који је 1328/29. године учествовао у обнови храма Светог Николе у Бањи. Није познато када је ова епископија подигнута у ранг митрополије, нити када је њено средиште пренето у Милешеву. Свети Никола у Бањи је био у рукама српског деспота између 1402. и 1415. године тако да није ни могао бити средиште ове митрополије. Из извора нам је познат само милешевски митрополит Давид, у периоду од 1466. до 1470. године.⁹ Из расположивих извора добијамо утисак да је милешевски митрополит имао духовну власт над православним становништвом на целој територији херцег Стефана. Међутим, 1442. године имамо помен још једног митрополита на овом простору. У запису дијака Романа помиње се лимски митрополит Филотеј. Он је столовао у Светим Апостолима на Лиму, некадашње средиште Хумске епископије, што оставља могућност да је лимски митрополит био наследник некадашњег хумског епископа са средиштем у Светим Апостолима. У том случају на територији херцег Стефана могла су постојати оба митрополита истовремено.¹⁰

Избор Милешеве за средиште митрополије није био случајан. Добро је познато да је овај манастир имао изузетно висок углед међу свим манастирима у српским средњовековним земљама, првенствено јер је у њему сахрањен први српски архиепископ Свети Сава. Између осталог и Стефан Вукчић Косача је био „херцег од Светога Саве“.¹¹ Пропадање Милешеве нагло је почело од 1459. године када су Турци опљачкали и запалили манастир. Након турског освајања манастиру су остављени скромни поседи за које је морао да плаћа турским властима утврђене дажбине. Према турском дефтеру из 1468/69. године манастир је био у истоименој нахији и имао је 11 монаха, а према дефтеру из 1475/77. године било је 13 монаха. У пописима се не помиње митрополит Давид који изгледа није боравио у средишту своје митрополије већ у Новом код херцег Стефана и касније његовог сина Влатка. То је свакако утицало на гашење назива Милешевске митрополије. Касније у изворима на овом простору се јавља Херцеговачка митрополија, аналогно Херцеговачком санџаку, као што је на простору Босанског санџака била Дабро-босанска митрополија, а на тлу Зворничког санџака — Зворничка митрополија. Дакле православна црквена организација је у свом територијалном организовању настојала да прати политичко-административну поделу и у Османском царству као што је то чинила и у средњовековној Србији.¹²

Немамо податке о црквама на овом простору док је он био у саставу српске државе. Сачувани су само остаци маузолејне цркве у селу Црквини, јужно од Горажда, коју археолози датирају у прву половину XIV века. Ова црква се можда може повезати са податком из 1393. године када се помиње извесни Прибил „*Methochia de Gorasde*“. Његово презиме (Метохија) указује на манастирско добро, па према томе и на манастир који је ту постојао у XIV веку.¹³

⁹ Митрополит Давид је писао тестамент херцегу Стефану Вукчићу Косачи — Љ. Стојановић, *Споре српске џовеље и писма I-2*, Београд — Сремски Краљовци, 1934, 88–92.

¹⁰ М. Јанковић, *Епископије и митрополије*, 91, 142; С. Мишић, *Територијално-ујравна организација Полимља*, 46.

¹¹ С. Мишић, *Косаче — јосџода хумска*, у: Српска проза данас: Косаче — оснивачи Херцеговине, Билећа — Гацко — Београд 2002, 342–348.

¹² А. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosne iz 1468/69 godine*, Mostar 2008, 62; Isti, *Poimenični popis Sandžaka vilajeta Hercegovine*, Sarajevo 1985, 598–599; М. Благојевић, *Захумско-херцеговачка епископија и митрополија*, 47–51.

¹³ Д. Ковачевић — Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево 1978, 298; Ista, *Arhivsko-istorijska istraživanja gornjeg Podrinja*, u: Drina u doba Kosača, Naše starine XIV–XV (1981), 113, [Div. савс. 30. 77', 8. XI 1393.].

Црквена градитељска делатност на овом простору почиње са Косачама. У подножју Сокола, на саставу Пиве и Таре пронађени су остаци цркве. Црква је била посвећена Светом Стефану по коме је Шћепан поље испод Сокола и добило име. Пошто се Шћепан поље први пут помиње 1419. године, црква је морала настати пре ове године. То је релативно велика грађевина са свим карактеристикама рашке цркве. Унутрашњи зидови су били украшени фрескама са ћирилским натписима. У цркви је пронађен огроман стећак са гробницом ктитора — по свој прилици Сандаља Хранића. Подизање православне цркве испод свог главног града у којој је и сахрањен, недвосмислено нам говори о верској припадности Сандаља Хранића. Са Сандаљем почиње црквена градитељска делатност породице Косача. Врло је вероватно да су неке од цркава које народно предање преписује „херцегу“ у ствари из Сандаљевог времена.¹⁴

На брду изнад Шћепан поља, непосредно испод Сокола налази се још једна црква. Ову цркву, нешто мању од Сандаљеве, саградио је херцег Стефан. Сачувани остаци дозвољавају да се сагледа првобитни изглед и уочи стилска блискост са архитектуром моравске школе. Херцег Стефан је 1442. године из Дубровника наручио два звона која су вероватно била намењена овој цркви.¹⁵

Средином XV века, тачније 1454. године, херцег Стефан је био ктитор још једне цркве у земљи Дрини. То је била православна црква Св. Ђорђа у Сопотници код Горажда. Ктиторски натпис гласи: „Ъ љ҃го :S»:ц»:н»:д»: азъ равъ Христѹ богу господињ херцегъ Стефан въздвигох храмъ свѣтаго великоцѣченника Христова Георгѣа моле (се) еми да помолит се о мнѣ грѣшноу владцице цоеци Христѹ“¹⁶ Црква се помиње у попису из 1468/69. године где видимо да је имала своје приходе што значи да је већ тада могла да буде манастир. Тада је уписано 5 домова поред манастира, што значи да је манастир имао пет монаха док се у попису из 1475/77. године не наводи број монаха већ само да се налази у поседу калуђера Дамјана. У првој половини XVI века манастиру је била придодата једна штампарија која је ту радила између 1519. и 1526. године.¹⁷

Стефан Вукчић Косача се истицао својом црквеном градитељском делатношћу и подигао је више цркава, углавном у подграђима својих градова. Стога није необично што се у народном предању сачувала успомена на херцегове цркве. Нему се такође приписују цркве на Самодору у Прибуду и у Тођевцу.¹⁸ Код Козмана на брду Ђурђевица налази се гробна црква из XV века, вероватно посвећена светом Ђорђу, заштитнику породице Косача. У близини ове цркве налази се још једна датирана у период од VI–XII века.¹⁹ Крајем XV века турски извори помињу цркву у Кукњу, мада археолози нису успели да пронађу остатке ове цркве.²⁰ У Фочи су постојале две цркве једна на месту данашње Цареве џамије, а друга на десној обали Тихотине. У попису фочанског хаса из првих година турске управе, заједно са црквом на

¹⁴ М. Поповић — С. Вукадиновић, *Црква Свѣтѣи Стефана на Шћепан пољу под Соко-градом*, Стари-нар 57 (2007), 137–170.

¹⁵ М. Ковачевић, *Црква под средњовековним градом Соколом*, Стари-нар — нова серија 18 (1968), 221–224; Д. Ковачевић — Којић, *Градска насеља*, 301.

¹⁶ Љ. Стојановић, *Сѣтари срѣпски зайиси и најѣииси I*, Београд 1982, 94; Више о датуму натписа видети: И. Руварац, *О најѣиису на цркви херцѣа Стефана у Горажду*, Глас СКА XVI (1889), 23–25.

¹⁷ А. Аличић, *Sumarni popis Bosne*, 64; Ђ. Mazalić, *Hercegova crkva kod Goražda i okolne starine*, GZM 52 (1940), 27–43; Z. Kajmaković, *Drina u doba Kosača. Novi arheološko — arhitektonski spomenici*, u: *Drina u doba Kosača, Naše starine XIV–XV* (1981), 154–161; *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine III*, Sarajevo 1988, 18.259.

¹⁸ V. Palavestra, *Bilješke o historijskim predanjima i toponomastici u gornjem Podrinju*, u: *Drina u doba Kosača, Naše starine XIV–XV* (1981), 127–139.

¹⁹ Z. Kajmaković, *Drina u doba Kosača. Novi arheološko — arhitektonski spomenici*, 160–169; ALBiH III, 18.28, 18.47.

²⁰ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1959, 138.

десној обали Тихотине помиње се земља калуђера и поседи митрополита, који се вероватно односе на метохију манастира Милешево.²¹

Осим у Кукњу, рани турски извори помињу православне цркве у Горажду, Пљевљима и Чајничу. Има цркава које су познате само на основу археолошких остатака,²² али и оних за које се зна по предању, али се не могу археолошки нити неким другим путем идентификовати.²³ За време Сандаља Хранића и Стефана Вукчића Косаче у њиховој области долази до формирања једног посебног типа православне цркве који се назива „дрински тип“. Ове цркве везују се за цркве рашког типа XIII века, посебно за цркву у Милешеви која је за целу територију херцега Стефана имала значај матичне богомоље. Касније, у турском периоду, ове цркве из доба Косача су служиле као узор тако да се „дрински тип“ православних цркава проширио све до Подунавља и горњег тока Западне Мораве.²⁴

Нисмо успели да нађемо ниједан податак из савремених извора који говори о некој римокатоличкој цркви на простору земље Дрине, нити о неком фрањевачком самостану који су били заступљени у осталим деловима средњовековне Босне. То наравно не значи да их није било. Дубровачких насеобина је било у многим насељима, само у Фочи дубровачка насеобина је бројала 95 људи. Чест боравак великог броја дубровачких трговаца у земљи Дрине морао је условити изградњу бар једне цркве у којој би они могли да задовоље своје верске потребе као што је то био случај у осталим градским насељима средњовековне Србије и Босне у којима су боравили Дубровчани.²⁵

У јесен 1454. године, исте године када је завршена црква св. Ђорђа у Сопотници, херцег Стефан је једним писмом затражио од краља Алфонса да му пошаље неколико часних фрањеваца који би поучили и учврстили становништво у правој вери. Напуљски краљ му је изашао у сусрет и упутио преко мора епископа Осане Јована са неколицином мале браће.²⁶

Отприлике у исто време херцег Стефан шаље дарове монасима православног манастира св. Катарине на Синају. Монаси су се распитивали о херцегу код цариградског патријарха Генадија који им је одговорио да је он од скоро хришћанин, али да неће то јавно да покаже јер се боји властеле. У пролеће 1455. године, када су упућени посланици по кнегињу Барбару Лихтенштајн, несужењу херцегову жену, обећано јој је да ће моћи да остане у католичкој вери и да доводи себи свештенике. Из овога свакако следи да херцегов двор није био римокатолички. Херцегове цркве код Сопотнице и код Сокола имају са северне стране олтарског простора мале додатке у облику црквице. По предању, херцег је ове капеле сазидао за своје супруге, које су биле римокатоличке вере. У прилог оваквом тумачењу иде и чињеница да су ови додаци служили верском обреду, различитом од оног који је служио у главној цркви. Поред тога додатак на цркви код Сокола народ назива „миса“.²⁷

²¹ Р. Јеремич, *Хас Хоча, Један сџари њојис људи и земаља*, Гласник ГД 11 (1925), 96–97.

²² Видети: *Arheološki Leksikon Bosne i Hercegovine* III, 18.22, 18.27, 18.29.

²³ Д. Ковачевић — Којић, *Градска насеља*, 303–304.

²⁴ В. Ј. Бурић, *Милешево и дрински тип цркве*, Рашка баштина 1 (1975), 15–27; Д. Ковачевић — Којић, *Градска насеља*, 303.

²⁵ Иста, *Трговци као њрејече католичких црквених организација на Балкану (XIII–XIV вијек)*, Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV), Београд 2007, 225–235.

²⁶ L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München — Leipzig 1914, 401; С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд 1964, 215.

²⁷ L. Thallóczy, *Studien*, 175–176; С. Ђирковић, *Херцег Стефан*, 215–216; Д. Ковачевић — Којић, *Градска насеља*, 302.

Нећемо се пуно задржавати на приказу организације и проблемима догме „цркве босанске“ о којој постоји обимна литература.²⁸ Важно је напоменути да је „црква босанска“ имала своју хијерархију. На њеном челу налазио се „јепискуп цркве босанске“ који је називан још и „дијед“. Други степен босанске цркве чинили су „гости“ о којима се мало шта може рећи. Најнижи степен у босанској цркви чинили су „старци“, док су сви припадници „цркве босанске“ називани „крстјани“.²⁹

Иако мало података о крстјанима на простору *земље* Дрине пре 1373. године. То су већином подаци из дубровачког архива везани за трговину робљем или одлуке дубровачког већа у којима се они помињу. Црква је забрањивала продају хришћана у робље, али ова забрана није важила за припаднике „цркве босанске“. Године 1368. имамо помен две робиње које су продавали људи из Фоче. Поред Фоче помињу се робиње у жупи Бистрици (1365) и у Брезници³⁰ (1375). Исто тако за многе робове се наводи да су „*de Drina*“, тј. из *земље* Дрине.³¹ Треба напоменути да нису сви робови „*de Drina*“ били крстјани. Пошто је Црква забрањивала продају хришћана у робље, такозвани „робци“ хватали су људе из Босне и продавали их у робље под изговором да се ради о јеретцима. Тако су често и правоверни хришћани продавани у робље па су морали пред судом да доказују да нису патарени.³²

Орјентисани аксетски крстјани ипак нису били одлучни у одбијању свих материјалних блага. На надгробном споменику госта Милутина уклесане су речи које сведоче о његовом поносу због деловања међу световњацима.³³ У Горажду, где је херцег подигао православну цркву, десетак година раније седео је Гојсав гост и можда чак вршио неке функције власти. Гојсав је издавао дубровачким трговцима докуменат о слободном пролазу, а онима који такав документ нису имали код себе одузимао је роду.³⁴

Један гост заузимао је високо место у земљи херцега Стефана. Био је то гост Радин који је за херцега Стефана, између осталог, обављао и бројне дипломатске мисије. Гост Радин је, као и митрополит Давид, био са Стефаном Вукчићем у Новом приликом састављања тестаментa, а херцег их је подједнако називао „својим редовницима“.³⁵ У манастиру Св. Тројице код Пљеваља неко је у херцегово време у Требник уз анатеме старих патарена додао анатему за госта Радина — „и Радинъ гостъ Херцеговъ да будѣт проклѣтъ“.³⁶ Након турског освајања у селу Дидово, нахија Сокол, помиње се виноград *јосѣа* Радина.³⁷

Оскудне податке о крстјанима до извесне мере допуњују османски дефтери. На више места се за становнике појединих села, у нахијама на простору раније зе-

²⁸ Видети: С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 50–58, 101–113; Isti, *Bosanska crkva u bosanskoj državi*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, Sarajevo 1987, 198–254; Д. Драгојловић, *Крстјани и јеретичка црква босанска*, Београд 1987; *Бабуни, Бојомили, Крстјани*, у: ЛССВ, 27–28, 51–52, 333–334 (С. Ђирковић); Р. Сошковић, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Sarajevo 2005 (са новијом литературом).

²⁹ S. Ćirković, *Bosanska crkva*, 191–254; Исти, *Историја Босне*, 104–105; Д. Драгојловић, *Крстјани и јеретичка црква босанска*, 17–26; упореди: Ј. Šidak, *Studije o „Crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, Zagreb 1975.

³⁰ Ово може бити жупа Брезница, али треба напоменути да постоји и место са истим именом — С. Ђирковић, *Пљевља у средњем веку*, Историја Пљеваља, Пљевља 2009, 75.

³¹ М. Динић, *Из дубровачког архива* III, Београд 1967, бр. 38, 54(!), 57, 75, 81, 83, 106, 151, 156, 157, 160.

³² В. Винавер, *Ройсѣво у сѣаром Дубровнику (1250–1650)*, Историјски преглед 1 (1954), 37–43.

³³ В. Скарић, *Гроб и гробни споменик јосѣа Милутиина на Хумском у фочанском срезу*, ГЗМ 46 (1934), 79.

³⁴ М. Динић, *Из дубровачког архива* III, 194–197; С. Ђирковић, *Херцеџ Стефан*, 217; Опширније уз исправке и допуне о улози госта Гојсавa у Горажду видети: S. Ćirković, *Bosanska crkva*, 228–230.

³⁵ Љ. Стојановић, *Повеље и љисма I–2*, 89; С. Ђирковић, *Херцеџ Стефан*, 216.

³⁶ Љ. Стојановић, „Тредник“ манастира Свеише Тројице код Пљеваља, Споменик СКА 56 (1922), 25.

³⁷ А. Aličić, *Poimenični popis Hercegovine*, 178.

мље Дрине, каже да су „крстјани“.³⁸ Тако уз село Срботина у нахији Осаници стоји да се још зове Крстјан што нам говори да је било припадника цркве босанске у овом селу. У време када су Турци били пред вратима босанске краљевине, краљ Томаш се 1459. године одлучио за прогон јеретика који је довео до слома босанске цркве. У том тренутку као заштитник босанских „крстјана“ јавља се херцег Стефан јер је он прогоњеним крстјанима дао уточиште у својој земљи. Иако је осуђивао краљеву политику верског прогона, херцег Стефан је ипак наставио сарадњу са босанским краљем и суседним хришћанским државама да би се што успешније супротставио Мехмеду II. Верски сукоб није утицао на херцегове политичке одлуке, и у томе се види опадање босанске цркве у последњим годинама средњовековне босанске државе.³⁹

Број крстјана на простору земље Дрине пре 1373. године морао је бити релативно мали пошто је српска црква радила на сузбијању ове јереси. Њихов број се могао повећати тек након доласка ове територије под власт Босне и након што је херцег Стефан примио прогоњене крстјане на своју територију. Ипак већина становника средњовековне земље Дрине била је православне вероисповести чак и када је овај простор био у саставу средњовековне босанске државе.⁴⁰

Турским освајањем долази и до промене верске структуре не само на простору земље Дрине, већ у свим јужнословенским областима које су Турци освојили. У сумарном попису Босанског санџака из 1468/69. године, као и у детаљном попису Херцеговачког санџака из 1475/77. године можемо наћи само неколико села у којима се помињу муслиманске куће. Међутим, насељавањем муслиманског становништва као и преобраћањем хришћанског становништва у ислам у наредним пописима овај број је стално растао. У сумарном попису вилајета Босне помиње се тимар Иса-Балије који је предао тврђаву Самобор и прешао у ислам. Уз ово стоји забелешка из августа 1474. године, да је Иса умро и да је тимар дат његовом сину Хусеину.⁴¹

Summary: One of the most difficult issues in the history of medieval land of Drina, which occupied space in the Upper Drina valley, is the question of church organization in this area. The main problem for researchers is the lack of historical sources. It is certain that the land of Drina did not have a single episcopacy on its territory as was the case with some other territorially — administrative units in medieval Serbia. Therefore, the area of the Upper Drina valley was under the jurisdictions of some of the neighboring episcopacies. Besides the Orthodox churches article deals with the problem of Roman Catholic churches as well as the Bosnian Church in this area in the Middle Ages. Ottoman conquest leads to the change of religious structures. Bosnian Church is disappearing, and Muslim population begins to inhabit this area. This leads to the conversion of the Christian population to Islam.

³⁸ Isti, *Sumarni popis Bosne*, (према регистру); Isti, *Poimenični popis Hercegovine*, (према регистру).

³⁹ S. Ćirković, *Bosanska crkva*, 252–253.

⁴⁰ Члан 10. Душановог законика прописивао је строге казне за јеретике. У члану 85. наводи казна за изговорену „бадунску реч“, али се овде вероватно ради о некој увреди — *Душанов законик*, прир. Ђ. Бубало, Београд 2010, 152, 180; *Бадун* у: ЛССВ, 27–28 (С. Ђирковић).

⁴¹ A. Aličić, *Sumarni popis Bosne*, 125; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 48–49, 115–143.